

MUSIQIY OBRAZNI ANGLASH VA IFODALASH JARAYONIDA NAZARIY BILIMLARNING IJROCHILIK FAOLIYATIGA TA'SIRI

A.Lutfullayev

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
Ijrochilik mahorati kafedrası mudiri, professor

Annotatsiya

Maqolada musiqiy obrazni anglash va uni ijrochilik vositalari orqali badiiy ifodalash jarayonida nazariy bilimlarning o'rni hamda ahamiyati tahlil qilinadi. Musiqiy shakl, lad, garmoniya, ritm, metr, dinamika, artikulyatsiya, tembr va frazalashga oid bilimlarning ijrochining badiiy qarorlari, musiqiy tafakkuri va mustaqil talqinini shakllantirishga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, nazariy bilimlarni amaliy ijro bilan uzviy bog'lash, musiqiy asarni tahlil qilishdan uning badiiy talqiniga o'tish, tinglash va taqqoslash asosida ijrochilik ko'nikmalarini rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratiladi. Maqolada musiqiy obrazni chuqur anglashga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar, amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish usullari hamda o'quvchilarning mustaqil ijrochilik fikrini rivojlantirishga doir tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: musiqiy obraz, nazariy bilim, ijrochilik faoliyati, badiiy talqin, musiqiy tafakkur, musiqiy shakl, lad, garmoniya, dinamika, artikulyatsiya, frazalash, ijrochilik mahorati, musiqiy idrok.

KIRISH

Musiqa san'ati insonning ichki kechinmalari, hissiy holatlari, estetik qarashlari va hayotiy tasavvurlarini tovushlar vositasida ifodalovchi murakkab ijodiy faoliyat turidir. Musiqiy asarni ijro etish jarayoni nafaqat nota matnini to'g'ri o'qish, tovushlarni aniq hosil qilish yoki texnik jihatdan mukammal ijro etish, balki kompozitor tomonidan yaratilgan badiiy mazmunni anglash, uning ichki mantiqini tushunish va tinglovchiga ta'sirchan tarzda yetkazishni ham nazarda tutadi. Shu jihatdan musiqiy obrazni anglash va ifodalash ijrochilik faoliyatining markaziy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Musiqiy obrazning mazmuni kuy, ritm, garmoniya, tembr, registr, dinamika, sur'at va musiqiy shakl kabi ifoda vositalarining o'zaro munosabati orqali namoyon bo'ladi. Ushbu vositalarning mazmunini chuqur tushunish esa ijrochidan muayyan nazariy bilimlarga ega bo'lishni talab etadi. Masalan, musiqiy shaklni anglash asarning qismlari o'rtasidagi munosabatlarni tushunishga yordam bersa, lad va garmoniya haqidagi bilimlar musiqiy harakatdagi barqarorlik, taranglik va yechim holatlarini idrok etish imkonini beradi. Ritm va metrni tushunish musiqiy harakatning ichki tartibini saqlashga, dinamika hamda artikulyatsiyani ongli qo'llash esa badiiy mazmunni

ta’sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Musika ta’limi amaliyotida nazariy fanlar bilan ijrochilik mashg’ulotlari o’rtasidagi uzviylikni ta’minlash muhim pedagogik vazifalardan biridir. Ayrim hollarda o’quvchi musiqiy atamalarni bilishi, nota matnini tahlil qilishi yoki asarning lad-garmonik xususiyatlarini aniqlashi mumkin, biroq bu bilimlarni ijro jarayonida maqsadli qo’llashda qiyinchilikka duch keladi. Bunday vaziyat nazariy bilimlarning amaliy faoliyat bilan yetarli darajada bog’lanmaganini ko’rsatadi. Shuning uchun nazariy bilimlar tayyor ma’lumot sifatida emas, balki musiqiy asarni anglash, ijrochilik qarorlarini asoslash va badiiy talqinni shakllantirish vositasi sifatida o’rgatilishi lozim. Mazkur masalaning dolzarbligi bo’lajak musika o’qituvchilarini kasbiy tayyorlash jarayonida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bo’lajak pedagog nafaqat o’zi musiqiy asarni mazmunli ijro eta olishi, balki o’quvchilarga asarning badiiy xususiyatlarini tushuntirish, musiqiy ifoda vositalarining vazifasini ochib berish va ularning mustaqil musiqiy fikrlashini rivojlantirish ko’nikmalariga ham ega bo’lishi zarur. Shu sababli musiqiy-nazariy bilimlarni ijrochilik tajribasi bilan birlashtirish zamonaviy musika ta’limining muhim yo’nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Musiqiy obraz - musiqiy asarda tovushlar, ohanglar, ritmik harakatlar, garmonik munosabatlar va boshqa ifoda vositalari orqali yaratiladigan hissiy-badiiy mazmunning yaxlit ifodasidir. U insonning turli ruhiy holatlari, kechinmalari, tabiat manzaralari, hayotiy voqealar yoki muayyan g’oyaviy mazmun bilan bog’liq tasavvurlarni uyg’otishi mumkin. Biroq musiqiy obrazni faqat muayyan voqea yoki tasvir bilan cheklab bo’lmaydi. Uning mazmuni tinglovchining hayotiy tajribasi, musiqiy idroki, madaniy muhiti va asarning ijro talqiniga qarab turlicha anglanishi mumkin.

Musiqiy obrazning shakllanishida melodik rivojlanish alohida o’rin tutadi. Kuydagi tovushlarning yuqoriga yoki pastga yo’nalishi, takrorlanishi, kengayishi, qisqarishi va turli registrlarda namoyon bo’lishi musiqiy fikrning rivojlanishiga ta’sir ko’rsatadi. Masalan, melodiyaning yuqoriga intilishi ayrim musiqiy kontekstlarda ko’tarilish, izlanish yoki hayajon taassurotini uyg’otishi mumkin. Pastga yo’налgan harakat esa sokinlashish yoki yakunlanish hissi bilan bog’lanishi ehtimol. Bunday xususiyatlar qat’iy qoidalar emas, balki musiqiy mazmunni anglashda hisobga olinadigan badiiy imkoniyatlardir. Ritmik tuzilish ham musiqiy obrazning xarakterini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Bir tekis va ravon ritmik harakat sokinlik yoki barqarorlik taassurotini yuzaga keltirishi mumkin. Faol, keskin urg’ularga boy ritmik tuzilish esa jo’shqinlik, harakat yoki dramatik taranglikni ifodalashga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, ritmning badiiy vazifasi asarning janri, uslubi, sur’ati va boshqa musiqiy vositalar bilan munosabatida namoyon bo’ladi.

Musiqiy-nazariy bilimlar ijrochining asarni o’rganish, tahlil qilish va badiiy talqin etish faoliyatida muhim metodik asos vazifasini bajaradi. Ular ijrochiga nota matnidagi belgilarni shunchaki tanib olish emas, balki ularning musiqiy mazmun va ifoda bilan bog’liq vazifasini tushunish imkonini beradi. Nazariy bilimlar qanchalik ongli o’zlashtirilsa, ijrochi o’z badiiy qarorlarini shunchalik asosli shakllantira oladi.

Birinchidan, musiqiy shakl haqidagi bilimlar asarning umumiy tuzilishini anglashga yordam beradi. Ijrochi musiqiy jumla, davriya, mavzu, kontrast qism, takror va kulminatsiya kabi tushunchalarni bilish orqali asarning rivojlanish mantiqini aniqlaydi. Masalan, uch qismli shaklda o’rta qismning xarakteri asosiy qismdan farq qilishi mumkin. Bunday farqni anglagan ijrochi qismlar o’rtasidagi badiiy kontrastni dinamika, tembr, sur’at yoki artikulyatsiya orqali ifodalashga intiladi. Natijada asarning shakliiy tuzilishi ijroda aniqroq namoyon bo’ladi.

Ikkinchidan, lad va garmoniia haqidagi bilimlar musiqiy harakatning ichki yo’nalishini anglashga xizmat qiladi. Ladning tayanch tovushlari, turg’un va noturg’un pog’onalari, garmonik almashinuvlar va kadensiyalar musiqiy fikrning rivojlanishiga ta’sir ko’rsatadi. Ijrochi ushbu xususiyatlarni tahlil qilish orqali qaysi tovush yoki garmonik nuqta badiiy jihatdan muhim ekanini aniqlashi mumkin. Bu esa frazani shakllantirish, muhim tovushlarni ajratish va musiqiy jumlaning yakunlanishini ifodalashda yordam beradi.

Uchinchidan, ritm va metr haqidagi bilimlar ijroning barqarorligi va tabiiyligini ta’minlaydi. Ritmik guruhlar, metrik urg’ular, sinkopalar, pauzalar va sur’at o’zgarishlarini anglash ijrochiga musiqiy harakatning ichki mantiqini his etish imkonini beradi. Ritmik tuzilishni faqat sanash orqali o’zlashtirish yetarli emas; ijrochi uning badiiy vazifasini ham anglab olishi lozim. Shundagina ritmik aniqlik musiqiy ifodaning tabiiyligi bilan uyg’unlashadi.

To’rtinchidan, dinamika va artikulyatsiya haqidagi bilimlar musiqiy obrazning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi. Forte, piano, crescendo va diminuendo kabi belgilar tovush kuchining o’zgarishini ko’rsatsa, legato, staccato va boshqa artikulyatsion usullar tovushlarning bir-biriga bog’lanishi yoki ajratib ijro etilishiga ta’sir ko’rsatadi. Ushbu belgilarni mexanik tarzda bajarishdan ko’ra, ularning asar mazmunidagi vazifasini tushunish muhimdir. Masalan, crescendo har doim ham keskin kuchayish sifatida emas, balki musiqiy jumlaning ichki rivojlanishiga mos ravishda bosqichma-bosqich amalga oshirilishi mumkin.

Beshinchidan, musiqiy uslub va janr haqidagi bilimlar ijrochining badiiy talqinini to’g’ri yo’naltiradi. Barokko, klassitsizm, romantizm yoki zamonaviy musiqa namunalarini ijro etishda ularning tarixiy-uslubiy xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi. Shuningdek, xalq musiqasi, maqom, raqs kuylari, marosim musiqasi va boshqa janrlarning o’ziga xos xususiyatlari ijro usullarini tanlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Uslubni anglash ijrochiga asarning mazmuniga mos ifoda vositalarini tanlashda yordam beradi. Shunday qilib, nazariy bilimlar ijrochiga tayyor badiiy yechimni belgilab bermaydi. Aksincha, ular musiqiy materialni anglash, turli ijro variantlarini sinash va o’z talqinini asoslash uchun zarur bo’lgan intellektual hamda amaliy imkoniyatlarni kengaytiradi.

Musiqiy asarni tahlil qilish va uni badiiy talqin etish bir-biri bilan chambarchas bog’liq, biroq mazmunan farqlanuvchi jarayonlardir. Tahlil davomida ijrochi asarning shakli, lad-garmonik tuzilishi, ritmik xususiyatlari, dinamik belgilari va boshqa tarkibiy qismlarini o’rganadi. Badiiy talqin jarayonida esa ushbu bilimlar ijrochilik vositalari orqali ifodalanadi. Shu sababli tahlil natijalari ijro jarayonida amaliy ifodasini topishi zarur.

Musiqi ta’limida nazariy bilimlarni samarali o’zlashtirish uchun ularni real musiqiy material bilan bog’liq holda o’rgatish muhimdir. O’quvchi nazariy tushunchani o’rganishi, uning tovushdagi namoyon bo’lishini eshitishi, ijro jarayonida sinab ko’rishi va natijani tahlil qilishi kerak. Shu asosda quyidagi metodik ketma-ketlikni qo’llash mumkin:

XULOSA

Musiqiy obrazni anglash va ifodalash jarayonida nazariy bilimlar ijrochilik faoliyatining mazmuniy, tahliliy va badiiy asosini tashkil etadi. Musiqiy shakl, lad, garmoniya, ritm, dinamika, artikulyatsiya, tembr va frazalashga oid bilimlar ijrochiga asarning ichki mantiqini tushunish, muhim musiqiy nuqtalarni aniqlash va ifoda vositalarini maqsadli tanlash imkonini beradi. Biroq nazariy bilimlarning samaradorligi ularning amaliy ijro bilan qay darajada bog’langaniga bevosita aloqador. Nazariy tushunchalar ijro jarayonida qo’llanilmagan taqdirda, ular musiqiy faoliyatdan ajralgan ma’lumotlar sifatida qolib ketishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asqarova, S. "XOR VA XORSHUNOSLIK FANI DARSLARIDA KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH." *Yevroosiyo Akademik tadqiqotlar jurnali* 2 (2022): 62-65.
2. Ibraeva, K. E. va S. M. Askarova. "CHOG'ULUVCHI IJROCHILIK TALABALARNING BADIY VA IJODIY FAOLIYATINING BIR TURI SIFATIDA." *Sharq san'ati va madaniyati* 4.2 (2023): 578-586.
3. Asqarova, S. M., and S. B. Kenjayeva. "MADANIYAT VA SAN'AT TA'LIM TASHKILOTLARIDA O'QITISHNING ZAMONAVIY METODLARI." *Advances in Science and Education* 1.11 (2025): 60-63.
4. Asqarova, S., and M. Xayitboyeva. "UMUMTA'LIM MAKTABIDA XOR TO'GARAGI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI." *Interpretation and researches* 1 (2023).
5. Asqarova, S. "MUSIQIY TA'LIMIDA ABU ALI IBN SINO MEROSIDAN FOYDALANISH." *Interpretation and researches* 1 (2023).
6. Muhammadjonovna, Askarova Sohibaxon va Kusherbayev Janbolat Asetovich. "Musiqi va qo'shiq san'ati orqali talabalarni axloqiy tarbiyalash." *XALQARO IJTIMOIIY FANLAR VA FANLARARO TADQIQOTLAR JURNALI ISSN: 2277-3630 Ta'sir omili: 8.036* 12.02 (2023): 12-16.
7. Qobilova, E., I. Xaydarova, and R. Gulnora. "O 'ZBEK XALQ AN'ANALARI-TARBIYA OMILI." *Scientific Approach to the Modern Education System* 3.26 (2024): 192-195.
8. QOBILOVA, E'ZOZXON. "Forming a sense of love for the profession by teaching labor songs to 4th class students in music culture lessons." *Journal of Positive School Psychology* 7.2 (2023).
9. Azizxonova, M. va E. Qobilovalar. "YOSHLARNI MUSIKY MADANIYATI VA MAINAVYATNI SHAKLLANTIRISHDA MUSIKY TABIYANING AHAMIYATI." *Sharq san'ati va madaniyati* 3.1 (2022): 51-57.